

KAVRAM GELİŞTİRME

Sosyal Bilimlerde Yeni İmkanlar

Editör
Kübra Bilgin Tiryaki & Lütfi Sunar

ilem
KİTAPLIĞI

Yayın No.: 1643
İLEM KİTAPLIĞI No.: 20
Araştırma Serisi No.: 6
ISBN: 978-605-320-550-0
© 1. Basım, Kasım 2016

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

nobel
nobelyayin.com

KAVRAM GELİŞTİRME: SOSYAL BİLİMLERDE YENİ İMKANLAR

Editör: Kübra Bilgin Tiryaki & Lütfi Sunar

Copyright 2016, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti'ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Editör: Kübra Bilgin Tiryaki & Lütfi Sunar

Sayfa Tasarımı: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-

Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargin

Kapak Görseli: fotolia.com/Romansl

Baskı ve Cilt: Sanyıldız Ofset Amb. Kağ. Paz. San. ve Tic. Ltd. Sertifika No.: 23593

İvedik Ağaç İşleri San. Sit. 1354. Cad. 1358. Sok. No.: 31 Ostim / ANKARA

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Tiryaki, Kübra Bilgin., Sunar, Lütfi.

Kavram Geliştirme: Sosyal Bilimlerde Yeni İmkânlar / Kübra Bilgin Tiryaki-Lütfi Sunar

1. Basım, XVI+266 s., 13,5x19,5 mm

Kaynakça ve izin var

ISBN 978-605-320-550-0

1. Kavram Geliştirme 2. Sosyal Bilimler 3. Kavramsallaştırma

Genel Dağıtım: ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Sipariş: -siparis@nobelkitap.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65

e-satis: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com

Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım: Alfa, Arasta, Final, Kida, Prefix, N-T Mağazaları ve Gökkuşağı Dağıtım

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay ANKARA
Tel: +90312 418 20 10 Faks: +90312 418 30 20
Nobylar Mah. Cemal Nadir Sk. Feriati Han No:16/62 Kat:1
Cağaloğlu-Fatih İSTANBUL Tel-Faks: +90212 513 13 04
nobel@nobelyayin.com - www.nobelyayin.com

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	vii
Sunuş	ix
Birinci Bölüm: Kuramsal Perspektifler	
Sosyal Bilimlerde Kavram İstilah Geliştirmenin Temeline ve Usulüne Dair Bazı Meseleler	3
<i>Tahsin Görgün</i>	
Çağdaş Sosyal Bilim Anlayışlarının Eleştirisinden Hareketle Sahne Kuramına Bir Giriş	19
<i>Ahmet Ayhan Çitil</i>	
Kavram ve Kavramsallaştırmada Üç İddia: Eşanlamlılığın İmkânsızlığı, Çevrilemezlik ve Kavramsal Dakiklik	49
<i>A. Teyfur Erdoğan</i>	
İkinci Bölüm: Düşüncenin İnşasında Kavram Geliştirme	
Dil Teorisinde Kurucu Kavramların Gelişimi	107
<i>Sadık Türker</i>	
Kavram ve Terim Sorunları Bağlamında Felsefe Geleneğimiz	147
<i>Ali Utku</i>	

Üçüncü Bölüm: İslam Düşüncesinde Kavram Geliştirme

İbn Haldûn'un Mülk Teorisi: Toplumbilimini Yeniden Düşünmenin İmkânı <i>Ömer Türker</i>	173
Tahayyül Kavramında İbn Sînâcî Dönüşümler <i>Mehmet Zahit Tiryaki</i>	199
Yazarlar Hakkında	255
Dizin	259

Sunuş

Kavram kelimesinin Latince kökeni onun anlamını ve düşünce inşa etmedeki önemini açığa vuran bir mahiyete sahiptir. Latincedeki conceptio kelimesi günümüz Batı dillerinde “concept” şeklinde kavramın karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu kökten gelen bir başka kelime ise “conception”dır. Kavramsallaştırma anlamına gelen “conception” aynı zamanda dölleme, hamileliğin başlaması anlamını da ihtiva etmektedir. Aslında böylece kavramın düşünce açısından anlam ve rolüne de bir gönderme bulunmaktadır. Kavramlar yeni bir düşüncenin can bulmasının başlangıcını teşkil ederler. Kavramlar olmaksızın yeni bir düşünceye hayat vermek imkansızdır. Kavramlar ile düşünür, kavramlar ile ifade eder, kavramlar ile dile hayat veririz. Bu yönüyle yeni kavramlar üretemeyen diller düşüncelerini kaybederler, kavrayamazlar ve tutunamazlar. Yeni doğumlar için yeni kavramlar gerekir.

Her düşüncenin, ilmin, sanatın, fikrin, medeniyetin kendine mahsus kavramları vardır. Kavramlar bir düşünceyi başkasından, bir medeniyeti ötekinden tefrik eder ve ona özgün bir içerik kazandırır. Günümüzde özgün olan ve başkalarınca tartışılmaya değer her ilim adamının düşünceye en önemli katkısı kavramlarıdır. Örneğin yabancılaşma olmaksızın Marx’ı, mustazaf olmaksızın Şeriatı’yi, habitus olmaksızın Bourdieu’yu, tağut olmaksızın Kutub’u düşünmek çok zordur. Ancak kavramların geliştirilmesi nihai olarak bireysel bir düşüncenin neticesi gibi görünse de esasen kavramlar ilmi bir

muhitte çoğu kez görünmez kolektiviteler çerçevesinde doğarlar. Bu yönüyle dilin kavramları ilmin besleyici toprağına çok şey borçludur. Bu toprağın bahçıvanları olan ilim adamlarının çabaları ise en güzel çiçeğin en uygun zamanda ortaya çıkarılmasını sağlar. Böylece çiçeklenen bir dil ile süslenen bir düşünce ortaya çıkar.

Bir bilim dalının sürekliliğini sağlayan en önemli ve öncelikli unsurlardan birisi merkezi kavramlarının tespiti ve tabii sürekliliğinin sağlanmasıdır. Özellikle sosyal bilimler çerçevesinde yapılacak olan çalışmalar o bilimin kendi alanında bulunan makul anlamlara tekabül eden kavramların ve onların dil içerisinde bir anlama ad olmasını ifade eden ıstılah/terim'e yüklenmesi, ilgili bilim dalının bilimselleşme süreçlerine dair de ipuçları verir. Günümüzde sosyal bilimlerde hakim olan kavram ve buna bağlı olarak terimselleşen ifadeler, Avrupamerkezci tanımların hakimiyeti ekseninde belirlenmekte ve bu kavram-tanım ilişkisi Avrupamerkezci yorumların süregelmesini sağlamaktadır. Bu şekilde toplumun öz değerlerine ve yapısına aykırı olarak üretilen kavramlarla yapılan tanımlamalar, sosyal bilimlerde sahih üretimlerin yapılmasına engel olmaktadır. İslam toplumunun yapısı ve kültürünün de göz önünde bulundurulduğu doğru bir sosyal bilimin gelişmesi ve buna bağlı olarak doğru bir bilimsel düşünce zeminin sağlanabilmesi öncelikle yerli ve kökenleri itibariyle süreci takip edilebilir kavramsal ve kuramsal çerçeveyi zorunlu kılmaktadır. Bu gerekliliklerin işaret ettiği doğrultuda sosyal bilimlerde yeni kavram geliştirmelerin zeminini oluşturmak ve imkan alanlarını tespit etmek amacıyla böyle bir çalışma yapmaya karar verdik.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Kavram geliştirme meselesinde kuramsal çerçevenin taşıdığı öneme binaen kitapta ilk olarak meselenin boyutlarını tartışan ve yeni kavram geliştirmelerin teorik imkanlarını sorgulayarak bunu örneklendiren metinlere yer verilmiştir. İkinci aşamada incelemenin tarihsel seyrine odaklanılmış ve gerek klasik İslam düşüncesi gerekse de çağdaş Türk düşüncesindeki izdüşümleri takip edilmiştir. Üçüncü kısımda ise İslam düşünce

birikimindeki kurucu düşünürlerin kavram geliştirme ve buna bağlı olarak yeni teoriler inşa etme süreçleri irdelenmiştir.

Kitabın “Kuramsal Perspektifler” başlıklı ilk bölümünde mevcut bilimsel yapıyı sorgulayan ve buradan çıkış yollarına dair çözüm önerileri getiren kuramsal yaklaşımlar yer almaktadır. Sosyal bilimlerin temel konularından birisi olan “toplum” hakkında konuşmak, Avrupa düşüncesine referansla inşa edildiği için Türkiye toplumunun kurucu öğelerine işaret etmesi mümkün olamamaktadır. Bu durumda varolan gerçekliğin bizzat kendisiyle örtüşen kavramlar değil; başka toplumsal durumlar altında gelişen süreçlerin ürünü olan kavramların, değer yüklü ve sömürgeci bir bakışın ürünü olan tepeden inmeceli bir yaklaşımla ortaya konulması ile karşı karşıya gelmektedir.

Tahsin Görgün “Sosyal Bilimlerde Kavram İstilah Geliştirmenin Temeline ve Usulüne Dair Bazı Meseleler” başlıklı makalesinde yaklaşık yüzelli yıl devam eden sömürgeci ve Avrupamerkezci yaklaşımın aşılması ve Türkiye’de yerli sosyal bilim kavramlarının inşa edilme sürecinde takip edilmesi gereken ilkelere işaret etmektedir. Bir sonraki adımda söz konusu ilkelerin açılması ve mevcut bilimlerin arkaplanında yatan ana fikirlerin deşifre edilmesi Müslüman bilince sahip insanların yeni bilimsel perspektif geliştirebilmeleri için elzemdir. Nitekim hakim paradigmaların ana fikirlerinin tespiti, neden onlardan ayrı bir yaklaşım geliştirmenin gerekli olduğunu açık ve seçik bir biçimde ortaya serer.

Bu bağlamda A. Ayhan Çitil “Sahne Kuramına Giriş: Çağdaş Sosyal Bilim Anlayışlarının Eleştirisi” başlıklı yazısında geliştirdiği sahne kavramı ve bu kavram etrafında örüntülenen kuramının hareket noktası olacak biçimde günümüzdeki hakim bilimsel yaklaşımları eleştirmekte ve Müslüman bilincin kabul edemeyeceği noktalar tespit etmektedir. “Sahnenin daraltılması” noktasında ortaklık taşıyan çağdaş yaklaşımlar, varlığın kendinde oluşunu düşüncenin dışında bıraktıkları için ontolojik bir idrak sorununa işaret etmektedir. Çitil’in makale boyunca cevabını aradığı soru; İslam toplumunun sahip olduğu metafizik kabuller ve ahlâki yaklaşımla çatış-

mayan ve mevcut durumu sahih bir şekilde izah edecek yaklaşımın nasıl geliştirileceğidir. Yazar metin içinde ana hatlarını verdiği sahne kuramının çizdiği doğrultuda sorunun cevaplanacağını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sahne kuramının ilkelerine de işaret eden Çitil, kuramın ortaya çıkacağı fikriyatın kurulumuna dair önerilerde bulunmakta ve bu süreçten çıkış noktasının çağdaş toplumun temel özelliği olan “zulüm karşısında sessiz kalmaktan kaynaklanan bulanıklı ve suçluluk duygusu” olduğunu belirtmektedir. Böylece mevcut paradoksal durumdan çıkışın imkanı aynı zamanda onun geldiği son aşamaya işaret etmektedir.

“Kuramsal Perspektifler” bölümünün son makalesi, Teyfur Erdoğan’ın kaleme aldığı “Kavram ve Kavramsallaştırmada Üç İddia: Eşanlamlılığın İmkânsızlığı, Çevrilemezlik ve Kavramsal Dakiklik” başlıklı metindir. Makalede insanların bütüncül bir şekilde anlam dünyalarını oluşturan ve kendilerini ifade etmelerini sağlayan farklı dereceli kavramların çıkış süreçleri ve bireylerden bağımsız olarak kavramların hakiki anlamlarının nasıl keşfedileceği üzerinde durulmaktadır. Kavramların a priori ve a posteriori olarak iki şekilde ortaya çıktığını söyleyen Erdoğan’a göre a priori kavramların bir kısmı işaret ettiği gerçeklik ortaya çıkmadan önce icat edilmiştir. A posteriori kavramlar ise gözlem ve deneyim sonucunda oluşturulur. Ancak zamansal ve mekânsal değişim de kavramsal içeriklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Nitekim kavramlar hem tarihsel süreç içerisinde hem de bir toplum/kültür içinden bir başkasına intikal ettiğinde alımlama sorunlarının ötesinde bambaşka bir içerik oluşturarak varlığını sürdürür. Kavramsal içeriğin oluşma biçimleri ve farklı boyutlardaki değişimin öngörülemezliği belli ilkelerin takip edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu itibarla Erdoğan makalesinde “eşanlamlılığın imkansızlığı” iddiasını temellendirmeye çalışmakta ve bu iddiayla bağlantılı olarak “çevrilemezlik” ve kavramsal dakiklik” iddialarını da verdiği örnekler çerçevesinde delillendirmektedir. Yazar üç iddiasını “kimlik” kavramı üzerinden ele alarak makalesini sonlandırmakta; böylelikle kuramsal bir yaklaşım geliştirdiği meseleyi örneklerle desteklemektedir.

Kitabın “Düşüncenin İnşasında Kavram Geliştirme” başlıklı ikinci bölümünde tarihsel olarak kavram geliştirme meselesine odaklanan makalelere yer verilmiştir. Bu bölümde bir önceki kısmın devamı olacak nitelikte, mevcut Avrupamerkezci yaklaşımı aşmanın uygulamalar üzerinden incelemesi yapılmıştır. Nitekim kuramsal yaklaşımla sorgulanan bir meselenin nasıl tartışıldığını irdelemek, ilerleyen süreçlerde yapılacak çalışmaları daha nitelikli hale getirecektir.

Bölümde yer alan yazıların ilki Sadık Türker tarafından kaleme alınan “Dil Teorisinde Kurucu Kavramların Gelişimi” başlıklı çalışmadır. Makalede Türker, çağdaş dil teorilerinin gelişimlerini ve kavramların inşa edilmiş biçimlerini ayrıntılı olarak ele alırken buradaki hakim Avrupamerkezci yaklaşımın aşılmasının imkanlarına da işaret etmektedir. Nitekim yazar, İslam düşüncesinin 8. yüzyıldan itibaren başlayan aktif dil tartışmalarının modern dönemdeki çalışmaların gelişiminde önemli etkilerde bulunduğunun altını çizmektedir. Yazara göre bu durum dil tartışmalarını daha kompleks hale getirmiş “tek dil fikrinin gelişimi, yapay dillerin oluşturulması ve bilim dili kavramları”nın geliştirilmesi bu süreçte ortaya çıkmıştır. Dil teorilerinin hem tarihsel hem de çağdaş süreçlerindeki ana kavramların meydana gelme aşamalarına dair bize bilgi veren makalede ısrarla üzerinde durulan şey, alternatif dil teorileri yazmanın yolunun alternatif paradigmaların ürettiği kavramları takip etmekten geçtiğidir.

Bu bölümde yer alan bir diğer yazı, Ali Utku’nun “Kavram ve Terim Sorunları Bağlamında Felsefe Geleneğimiz” başlıklı çalışmasıdır. Bu makalede Utku, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde felsefi kavramların ve ıstılahların oluşum süreçlerinde etkili olan yaklaşımları incelemektedir. İşaret edilen dönemlerdeki müstakil çabaların yanı sıra kurumsal icraatlar, Batılı modern sosyal bilimler ve felsefeye ait olan kavramların ve bunlara bağlı olarak terimlerin karşılıklarını bulma noktasında etkili olmuşlardır. Söz konusu faaliyetlerde görülen “muhafazakâr, tasfiyeci, evrenselci ve eklektik” yaklaşımlar bugünden bakıldığında modern felsefe ve bilim

dilinden alınan kavramların sahih bir düşünce oluşumuna yol açması için sorguya tabi kılınması gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Kitabın “İslam Düşüncesinde Kavram Geliştirme” başlıklı üçüncü bölümünde İslam düşüncesi içerisinde yer alan iki düşünürün kavramsallaştırmalarını inceleyen makaleler yer almaktadır. Bu bölümde daha spesifik bir çerçevede bir düşünürün geliştirdiği teori içerisinde meydana gelen kavramsal dönüşümlerin analiz edilmesi hedeflenmiş ve bu bağlamda bölümde yer alan çalışmalar İbn Haldun ve İbn Sinâ düşüncesinde kavramsal takip yapmışlardır. Her iki makalenin de özellikle İslam felsefesi ve düşüncesinde yapılacak kavramsal analizlere dair bir örnek oluşturması amaçlanmıştır.

Bunlardan ilki Ömer Türker tarafından kaleme alınan “İbn Haldûn’un Mülk Teorisi: Toplumbilimini Yeniden Düşünmenin İmkânı” başlıklı makaledir. Türker bu çalışmasında klasik İslam düşüncesi içerisinden üretilecek bir toplum ve siyaset teorisinin İbn Haldûn’un mülk teorisi üzerinden nasıl inşa edilebileceğini incelemektedir. Mülk teorisinin bileşenlerini ve ana ilkelerini ayrıntılı olarak ele alan yazar, teorinin fizik ve metafizik temellerine işaret ederek buradan ulaşılabilecek sonuçları tahlil etmektedir. Nitekim Türker’e göre İbn Haldûn’un mülk teorisi; ümran ilminin konusu olan toplumsal varlık alanına metafizik ilkelerin tatbik edilmesi sonucunda teşekkül etmiştir. Metafizik kategorilerin toplumsal varlık alanına tahakkuk ettirilmesi İbn Haldûn’un “mülk” kavramı ve onun etrafında oluşan kavram kümesinin toplum ve siyasete dair üst bir teorik açıklama modeli sunmasını temin etmiştir. Bu teorik çerçeve aynı zamanda incelemeye konu olacak toplumun “tecrübi verileri”ne hakim olmayı gerekli kılmaktadır. Türker’in makalesi klasik metinlerin kuramsal düzlemde yeni kavramlar inşa etmelerinin zeminine işaret ederken aynı zamanda bir kavramsal takibin teorisinin arkaplanındaki metafizik kodların tespitiyle başlaması gerektiğini göstermektedir.

Kitapta yer alan son makale M. Zahit Tiryaki’nin “Tahayyül Kavramında İbn Sinâcı Dönüşümler” başlıklı çalışmasıdır. Yazının önemi, tahayyül kavramının İbn Sinâ’ya gelene kadar felsefe tarihi

içerisindeki konumunu incelemesinin ardından İbn Sînâ'nın kavramın içeriğinde ne tarz dönüşümler yaptığına işaret etmesidir. Bu bağlamda tahayyül kavramı, duyu ve akıl arasında aracı bir konumda bulunmakta ve bazı durumlarda bunlardan birisinin baskısı altına girmektedir. İbn Sînâ kendisine kadar gelen süreçte tahayyül kavramına yapılan atıfları sistematik hale getirmiş; işlevlerine göre onlara özel güçler atfetmiştir. Akıl-duyu, öznellik-nesnellik gibi düaliteler arasında bulunan tahayyül ve buna bağlı kavramlar, İbn Sînâ ile sistemli ve tutarlı ilişkiler üzerinden ele alınmıştır. Tiryaki'nin makalesi İbn Sînâ'nın mevcut bir kavramsallaştırmayı ve onun bağlı olduğu teorinin açıklama gücünü nasıl dönüştürdüğü ve belirginlik kazandırdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda makalenin, hali-hazırda varolan kavramlardaki dönüşümleri takip etmek adına bir örnek teşkil ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Elinizdeki çalışma Türkiye'de kavram geliştirme meselesine dair düşünme çabası olarak ortaya çıkmıştır. Konunun hem teorik hem de uygulamalı düzlemde farklı boyutlarıyla ele alınma gerekliliği devam etmektedir. Bu çalışmanın ileride yapılacak araştırmalar için bir örnek oluşturmasını temenni ediyoruz.

Kübra Bilgin Tiryaki & Lütfi Sunar